

elfogta Ulászló pártja, mely kételkedett, vajjon a sz. korona Visegrádon van-e, miután a pecsétek és a lakatok . . .

Befejezés. Az 1439. évi 12. t.-cz. és ugyanezen decretumnak a rendek által Albert király és Erzsébet királyné számára készült zárszava kijelentette, hogy Erzsébet Magyarország örököse, ő Magyarország természetes urasszonya, kit a királyi szék mindenek felett illet meg. — A magyar rendeket Albert király halála után a szükség, a töröktől félelem arra bírta, hogy a trónt megüresedettnek nyilvánítsák, és ezért Ulászlót választották királylyá. Így mily nagy igazságtalanságot követtek el Erzsébet ellen, azt ezen Emlékirat is czáfolhatlanul igazolja. — Az 1811/2. évi országgyűlési rendek is azt vitatták, hogy a törvényt nem a szükség, hanem csak a törvényhozás változtathatja meg.

Történetiróink: Teleki, Szalay és Horváth Mihály gyakran éltek ezen hitelesnek ismert Emlékirattal és a Hunyadiak kora történetének írója dícsérettel emlékezett róla. «Ezen becses munkácska», mond, «az ifjú Erzsébet, Albert király kisebb leánya, udvari hölgyének tollából, sok világot vet az 1439 és 1440. évi eseményekre, és nemcsak természetes előadása, hanem azáltal is különösen magára vonja figyelmünket, hogy mindaz, mit a szerzőnő egész szenteséggel elbeszél, az ő szeme előtt és nagyrészt egyenes befolyásával történt.» I. köt. 73. l.

KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD.

ELFELEJTETT ÍRÓK.

— *Péczei és Péteri Takáts.* —

Átvételekkel, kölcsönzésekkel, fordításokkal kezdődik minden nemzeti irodalom. Egyik sem a maga lábán, hanem mindenik idegen szellemre támaszkodva, tette első lépéseit.

A kezdet kezdetén szolgai fordításokkal találkozunk, melyek typusára nagy hatással volt a dolog természete. Mert a biblia áttétele, a modern nemzetek irodalmi működésének első tárgya, megkívánja, hogy betűhöz tapadjon a fordí-

tás, — hiszen a szent könyv megváltoztatása szentségtörés lenne!

Azután a szabad átdolgozás vagy *imitatio* kora következik, mely idegen minták után indul, s így értéke azon fordul meg, minő mintákat választ?

Mult századi íróink közt jóformán mindenik előtt nyitva állott az ó-classicai irodalom, «a tudás és az élet amaz örök forrása». Bessenyei, ki nem tudott latinul, elszigetelt példa. A «bihari remete» a modern nyelvekben való alapos jártaságával igyekezett pótolni abbeli hiányait. S így ő már nem a latin, hanem a francia s német irodalomban kereste s találta meg mintáit. Csak igen kevesen voltak, kik a kezdő irodalmakat irányzó idegen mintaképeket félre vetve, megpróbálták kiszabadítani a magyar szellemet ösidők óta tartó «babiloniai fogságából». Leszállottak a néphez, annak nyelvétől, eszejárása ellesésétől, faji jellemző tulajdonai kifejtésétől várva, remélve a nemzeti irodalom igazi megindulását.

Így alakult meg az összes mult századi irodalmunkat magába ölelő három nagy iskola, t. i. a classicai, a francziás és a népies-iskola. Mindhárom egyoldalú, korlátolt, mint a hogy korlátolt az illető írók ismeretköre.

Csak egyetlen írónk mentes abban a korban az egész irodalmunkat jellemző egyoldalúságtól. Péczeli Józsefet tartom én ily kiválóságnak, bár mindent rendszerező irodalom történetírásunk őt is az egyoldalúak, a francziás-írók sorába osztja be. Ámde Péczeli nem csupán a franczia irodalom ösvényén haladt. Ő sokoldalú eclecticus: pillangóként járja be idegen nagy irodalmak hímes virányait s onnan gyűjti az anyagot műveihez. De a hazai irodalmat s népnyelvet is behatóan ismeri, s ezek kalauzolása mellett dolgozza föl a külföldi mintákat. Saját egyéniségét is, mely töről metszett magyar, úgy a hogy bele tudja vinni a kölcsönzött anyagba.

Péczeli élettörténete, származása, neveltetése s ismeretköre magyarázza ki ama kiváltságos állását.

Református ároni család gyermeke. Debreczenben, Varjas professzor lábainál tanult, ki idejekorán figyelmezteti a magyar nyelv tanulmányozására. A népnyelvét azonban, — igen helyesen — nem állítja föl bálványképpül; mert már az is meg van mételyezve. Csak jól megválogatva, szeméttől, ide-

gen járulékoktól megtisztítva, lehet a nép nyelvét irodalmi használatba venni; hiszen már Debreczenben is így beszélnek: «eredj a flajsbankba, végy két font prátlit.»*

Péczei Debreczenből Németországba megy akadémiákra, hol Gellertet tanulmányozza. Aztán Genfben tanul, hol Saus-sure fiának nevelője, s megismerkedik a francia irodalommal. Utrechtben zsidó, arab, görög és latin nyelven vitatkozik, nagy ámulatára a jámbor hollandusoknak, kik absolutoriumában ily dicséretekkel halmozzák el: «eximias, quibus ornatus est animi dotes, vastum ingenium judicium acre, memoriam tenacem, accuratamque rerum divinarum scientiam, non potuimus non mirari.»

Hazatérve, a sokat sanyargatott, de éppen akkor, a türelmi pápens értelmében szintén újjászervezett komáromi egyház választja meg prédikátorául, s ő attól fogva ott él holtáiglan, kedves élete párjával, Varjas professzor leányával.

Ím ezek életének főbb vonásai. A classicaik és a modern nyelvekben való teljes jártasság, valamint Debreczen és Komárom szakadatlan befolyása — megjelölték szerepét, melyre hivatva volt irodalmunkban. S meg kell vallani, hogy abban a korban ritka, mert rendszeren csak a világban forgott, világlátott embereknél jelentkező clairvoyance-al ítélte meg helyzetét és hivatását. Innen az az öntudatosság, melylyel munkájához látott.

Mikor Kazinczy a németiséghez csatlakozásban látja irodalmunk panacéáját, azt mondja neki: «E jó lenne, ha csak eddig menne, de a németek se szerették volna ezelőtt ötven esztendőkkel, ha a francziák úgy világosították volna fel őket, hogy született nyelveket elnyomták volna; azért is a francia remek munkákat német köntösbe öltöztették, s úgy tanulták a jó ízlést. Nekünk is sokba lesz a megvilágosodás, ha az által nemzeti nyelvünk és bélyegünk (character) eltöröltetik.

* Már Bod Péter is panaszkodik, hogy «most (1756-ban) a katonaságot viselt magyar nemességből való ifjak úgy kezdték *attakirozni* a magyar nyelvnek tisztaságát». Sőt a parasztokhoz is «igen bement a deák szókkal való élés a vármegyei tisztektől, már ők is a *contributiót norma* vagy *planum* szerint *administrálják* a *regius commissariusoknak* és a *computuson* tesznek *demonstratiót* az *inquisitio* szerint». S azért szeretné Heltai verseit kiadatni, «hogy az aféléknek olvasásokkal egyenesednének a megdeákosult s francziásult szólások módjai». Abafi: Figyelő I. 176.

Fordítsuk le mi is a német, francia, anglos remekeket, azután igyekezzünk írni hasonlókat, e lesz a jó út a megvilágosodásra.» E nyilatkozatát mintegy kiegészíti meséinek francia mottója, mely szerint «a ki idegen nyelvre adja magát, s elhanyagolja a magáét: hasonló ahhoz, ki mások javát értékesíti, de a sajátját ugaron hagyja».

Valóban, számot tevő íróink közt ő volt az egyetlen, ki amaz elvek pusztá szavainak tartalmát adhatott. Akkori szegény kis irodalmunk körében ő az egyetlen, ki egyeztetheti a különböző irányokat, ő az egyetlen, ki mindenikből kiválogathatja a legszebbet, mert kulcsa van mindenikhez. La Fontaine mondását bizvást vonatkoztathatta volna önmagára:

Egyaránt olvasom a mit észak s dél ad . . .

De válogatok ám legszebb műveikből.

Azt lehetett volna várni, hogy ama kiváló tulajdonok birtokosa, elsőrendű írónkká fog válni. Ez azonban nem következett be. Péczeli mindvégig úgyszólván csak az maradt, a minek Bulwer nevezte volt Sir James Mackintosh-t. Róla is szóról-szóra elmondható, hogy «életének kezdetétől végéiglen *az ígéretek embere maradt*; míg végre, azon remények közt, melyeket nagy kiterjedésű és változatos képzettsége, csodálatos emlékezete, velős szónoklati tehetsége s az erélynek futólagos nyilvánulásai tápláltak: úgy halt meg, hogy egyetemesen bámulták és sajnálták, bár sem valami nagy hírt s nevet, sem valami nagy művet nem hagyott hátra.» (Historical Characters.)

Számos okát látom annak, hogy Péczeli nem is lehetett más, mint csak az ígéretek embere. Lássuk ez okokat egymásután.

Péczeli első sorban idegen irodalmak kiváló műveinek magyar tolmácsa volt. Igen hasznos functió, melyet kivált kezdetleges, a világtól elmaradt társadalmak rendesen szerfölött nagyra becsülnek. A 40-es évektől a 60-as évekig, közönségünk szemében számosan váltak első rendű íróvá csupán azzal, hogy német, francia és angol szemlék czikkeit fordították és átdolgozták.

De az írói, főkép a költői művek értéke nem a *hasznosság* sarkán forog. Az csak ideigvaló érték, ép úgy, mint

a puszta verselő ügyesség. Költői műveknek maradandó becsét egyedül a képzelem alakító ereje kölcsönözhet, a mennyiben birtokába veszi az igazság birodalmát.

Péczelit saját kora tán érdemén felül magasztalta. Henriásában Gvadányi «oly síma, csinos, igaz, tökélyetes» magyarságot talált, melynél szebbet lehetetlen kívánni. De az utókor visszavonja a magasztalást uzsora-kamattal, tán a másik túlságba esve.

Péczeli kortársai túlzásának okait az elébbeniekben próbáltam kimagyarázni. A mai világ azt hiszem, más okból eshet vele szemben az ellenkező túlságba.

Műfordító és átdolgozó, ha maradandó helyet akar biztosítani magának az irodalomban: mindenkéül nagy gondot fordítson a verselésre. Műfordításban a forma a lényeg. S Péczeli e részben pongyola, mondhatni szeles. Csak írói routineja van, de a «múgond», mely majdan Kazinczy iskoláját és saját műfordításait jellemzi, ismeretlen fogalom ő előtte.

Irodalmi s általán közviszonyaink magyarazzák ki eme sajnálatos fogyatkozását. Már Scaliger csodálta, hogy a századok viharai között, fenn tudott maradni a magyar nyelv, rideg egyedülvalóságában. Most Herder és társai hirdetik hangos szóval közel való voltát az idők ama teljességének, midőn a magyar nyelv eltűnik az élők sorából. Az 1790-ben kezdődött nemzeti föllendülés volt hivatva megczáfolni Herderék jóslatát. A hosszas tespedésből felocsudó, öntudatra ébredő nemzet tehát, hónapok alatt évek, sőt évtizedek mulasztásait szeretné kipótolni. S ekkép a lehetetlennel száll birokra. Így Péczeli korában a Magyar Hirmondó 1794 tavaszán azt a különösnek tetsző felhívást tette közzé, hogy «minden hazabeli literaturát szerető magyar írjon, valakitől csak mi telik, mivel a literatura az *együgyű munkák* által is nevekedik, valamint az épülethez is sokszor polyva és szalma is kívántatik».*

Ugyanaz az eszme van ebben kifejezve, melylyel Arany-nak 1853 márcz. 2-án — vagyis az erős vérvétel után elbágyadt nemzeti lét éveiben — Ercseyhez intézett levelében találkozunk: «A Délibáb — úgymond — követni látszik Jó-

* Magyar Hirmondó. 1794. I. f. é. 953. lap.

kai elvét: tuskét (sic!), bogarat, akármit, csak *sok legyen!* mert irodalmunknak extensiv terjedésre van szüksége.»*

Jókainak igaza volt, ép úgy, mint a Magyar Hirmondónak — a nemzeti irodalom, *mint politikai tényező* szempontjából. Azonban az emberi munka bármely ága, valahányszor megfosztatik attól, hogy önczél legyen, s csupán rajta kívül eső idegen célok előbbrevitelére szolgáló eszközzé lesz: maradandó termékeket soha, míg a világ, nem fog producálni.

Péczei a szükségleti irodalom munkásává lett. Dolgozott minden képzelhető irodalmi ágban, hasábszámra forgácsolva el erejét. Mindössze *nyolcz* évig szerepelt az irodalmi téren, mert 1784-ben jelent meg első műve, Voltaire Zayr-jának fordítása, s 1792-ben, alig negyvenkét éves korában már elhunyt. S ama *nyolcz* év alatt egy könyvtárra menőt, több mint harmincz kötetet írt össze. Zayrt Voltaire Henriása követte, mely két kiadást ért: 1786 és 1790-ben. Voltaire volt az irodalom egén uralkodó planéta,** reá vonatkoztatták Addison szavait:

Cedite Romani scriptores, cedite Graji!

Péczei műfordításai gyorsan követték egymást. 1787: Young éjszakái s egyéb munkái; három kiadást ért. 1788: A haza szeretetéről; levelezés Philopatros és Commodus között. 1789: Francziából fordított szomorújátékok. 1790: Hervey sírhalmi és elmékedései; továbbá: Álzir vagy az amerikai-musok, Voltaire szomorújátéka.

E fordításokban Péczei általában a legszabadabb elveket követi. A dolgot fordítja s nem a szavakat. Helyesen, főképp irodalmunk akkori viszonyait véve szemügyre, igen helyesen cselekedett, hogy megfogadta d'Alembert bölcs intelmeit: «les traducteurs font très mal de se borner à être les copistes plutôt que les rivaux des auteurs, qu'ils traduisent. Superstitieusement attachés à leur original ils se croiroient cou-

* Ercsey: Arany életéből. 73. lap.

** A Voltaire-cultusra vonatkozólag ez az érdekes egykorú, eredeti följegyzés van birtokomban: «NB. Hasonlíttatik a Voltair (!) írása a Láma köpéséhez Láma fő áldozó pap az ázsiai Tatárországban Barandolában, a kit halhatatlannak tartanak, nyereségeknek tartják a fejedelmek, ha az excrementumát és nyálát egy pixisben kaphatván tisztelhetik s reserválhattják.» Csernátóni Wajda Sámuel kiadatlan *külföldi uti-naplója* 1776—1778; eredeti példánya gyűjteményemben.

pables de sacrileges s'ils l'embellisoient même dans les endroits foibles. — Le traducteur trop souvent forcé de rester au dessous de son auteur, ne doit il pas se mettre au dessus quand il le peut?» Annyival nagyobb érdeme Péczelinek, hogy oly józan és igaz nyelvek nyomán járt, mert Bacsányi, valamint Horányi és Földi, ép akkoriban hirdette elavult, a szolgál fordításokat dicsérő elméletét. «Jeles a fordítás — így szólt Bacsányi — akkor, ha az eredetit szóról-szóra teszszük át, ha csak lehet, ugyanazon rendben fejezve ki; mert a jeles fordításnak hasonlóknak kell lenni a festmények másolásához, melynél a legcsekélyebb vonást sem szabad elhagynunk vagy megváltoztatnunk.»*

Péczeli Meséi szintén a szabad átdolgozások rovatába tartoznak. Phædrus és La Fontaine meséi nyomán halad; de kölcsönöz Gellerttől, sőt a Gesta Romanorumból is. Eredetieknek látszanak a «juhász, bakok, juhok» című, egyébként igen gyöngye mese, melyben valamint a «vadász és kopó» címűben, a magyar kálvinista papmarasztás szerepel mint tanulság; hasonlóan eredetiek: a «szarvas és borjai», a halotti tor, «a majom és vadak», a címekórság, a «bagoly és héjja», a «bú belé Balázs» (sic!) módjára házasulók ostorozója.

Egyéb eredeti versei is aránylag csekély számúak, s kivétel nélkül alkalmiak. Megverseli II. József halálát, a szent korona hazahozatalát stb. Francia nyelven írt eredeti verse mondhatni ugyanannyi, mint a magyar.** Ezek már csak kuriózumok, melyeket akkor *megbámultak*, ma értéktelen holmik. Ilyenek: Vers hongrois et français pour la fête du couronnement de Leopold II. Vers hongrois et français pour la fête du couronnement de François I. roi de Hongrie.

Történelmi munkái merőben szükségleti compilációk. II. József életének rövid leírása s A magyar korona rövid historiája, voltaképp nem egyebek alkalmi tárczáknál. Szándékosan használjuk e szót, mert Péczelit mint hirlapírót tünteti föl. Valóban az is volt. Nemcsak azért, mert tényleg szer-

* Magyar Museum. Kassa, 1789. III. negyed, 274. l.

** Még Orczy Lőrinczczel is francziául levelezett. Ld. három francia levelét Orczyhoz, Abaú: Figyelő. XI. 135—137.

kesztője volt az első magyar tudományos folyóiratnak: a *Mindenes Gyűlteménynek* (sic!), nemcsak azért, mert munkatársa volt a kassai Museumnak, az Orpheusnak: hanem leginkább azért, mert irodalmi nomádeletet élt, mint a journalisták. A napi események, alkalmi dolgok irányozták lelkét, melyektől nem is akarta azt függetleníteni.

Mint politikus, vezére lévén a dunántúli magyarságnak, lelkes röpiratokban szent buzgalommal védte, istápolta a magyar nyelv ügyét. Mint egyháztörténész, Maisonet után *öt* kötetben fordította Az ó-testamentomi ekklezsiának históriáját. Mint theologus és predikátor írta A szentírás theológiáját, Erkölcsi prédikációit stb. stb.

Valószínűnek tartom, hogy az öreg Ráday épen Péczelire gondol, mikor ennek halála évében, 1792-ben, ekkép fordul Édes Gergelyhez: «Legfőbb tanácsom az, hogy az úr *ne a munkái sokaságában*, hanem azoknak megkülönböztető jóságában helyeztesse jövődöbeli, azokból reménylhető hírét és nevét.» Ráday tisztában volt azzal, hogy nyolcz év alatt annyi mindent, oly különféle szakokban, oly méretű tehetség, mint Péczeli, nem állíthatott elő máskép, mint úgy, hogy első sorban a mennyiséget nézte, keveset gondolva a minőséggel.

Már pedig a nemes fajok átalában szaporátlanak. Ott van a francia és az angol irodalom; extensive, aránylag mindenik szegényebb, mint a német, de mindenik azon arányban művésziebb a németnél.

Mert az irodalomban a *sok* és *bő* termelés, rendesen le szállítja a termelés benső értékét. Választani kell az írónak ama «vagy-vagy» között: vagy egy mázsa (különben igen hasznos) vasat szállít, vagy egy szemernyi tömör aranyat. Egyidejűleg nem dolgozhat a két bányában. Szaporán termelő írók műveiben, alig kivétel nélkül, terjengés, áradozás, fölösleges reflexiók, sallang és cikornya fődözi a tátongó ürességeket. Bonczolgassunk csak pl. egy-egy hirlapi cikket, s tapasztalni fogjuk, hogy a legtöbb csak — mint a hólyag, melyet nem tart össze más, mint egy hártýaboríték — a «semmi» takarója.

Péczeli többet dolgozott, mint a mennyit tehetsége megbírt. S ezzel lemondott arról, hogy műveit az idő hatalma ellen biztosítsa. Meg is rágta azokat az idő vasfoga úgy,

hogy bár a maguk korában hézagpótló, hasznos munkák valának: ma már, alig száz évvel iratásuk után, csak mint múzeumi ritkaságokat, mint hasznavehetetlen műemlékeket tekinthetjük, a kegyelet bizonyos nemével.

Dr. Takáts Sándor a műrégész szakértelmével, a régiségbűvár kegyeletes érzelmeivel fogott hozzá Péczeli élete ismeretetéséhez.* Hangyaszorgalmú, becsületes munkát végzett. Széleskörű, levél- és kéziratárakba is behatoló kutatásokkal derítette föl Péczeli életét és műveit. Túlásoktól mentes ugyan, de azért nála is itt-ott felötlik az életírók közös hibája. Egy emberrel foglalkozva, annak minden hagyományát pietással tekintve, a történetíró részrehajlatlan birói ítélete helyett, nem ritkán ügyvédi védbeszédet, vagy panegyrista magasztalásokat mond.

Péczeli, megengedjük, hogy a maga korában megállta helyét. De írókat, szerintünk soha sem szabad kizárólag csak a maguk kora színvonalán itélni meg. Ha ezt teszszük, már ezzel elítéltük. Arra, kire magasabb mértéket, *a jövő mértékét* egyáltalán nem alkalmazzuk, ez eljárásunkkal hallgatólag kimondtuk, hogy csak napszámos volt, hogy csak a «má»-nak dolgozott. Mit viszont ha elismerünk, az a kérdés támad: érdemes-e ilyen írók életével évekig foglalkoznunk?

— S ím, hogy a főtebbieket megírtuk, ugyanazon szerző, kinek Péczeliről írt műve adott ingert elmélkedésünkre, egy újabb művében** *«Péteri Takáts József nevét akarja kiemelni a feledékenység ködéből»*.

Dr. Takáts Sándor, mint kezdő sorai mutatják, azzal az a priori eltökélt szándékkal lát újabb életíráshoz, hogy Péteri Takátsot rehabilitálja.

Irányzatosság mindenkor csökkenti történelmi művek értékét; Takátsnál kész veszedelem: *szeretete* nagy voltában elhomályosulnak előtte a kritika arany szabályai.

«Csak azt mondják meg nekem — mondá Sancho Panza — szereti-e Quiteria igazán Basiliót, szereti-e szívből, s ha igen, akkor egész zsák jó szerencsét merek neki igényelni, mert a

* Péczeli József meséi. Kiadta és életrajzzal ellátta dr. Takáts Sándor. Budapest, Aigner Lajos. VIII + 303 lap.

** Péteri Takáts József. Irta Takáts Sándor. Budapest, Hunyadi Mátyás ntézet, 1890. 165 lap.

mint én hallottam, a szerelem pápaszemet visel, a min keresztül a réz aranynak látszik» vagy hogy Péteri Takátscsal szóljunk: «a fényes sárga bádok olly becses előtte, mint a körmöczi arany».

Takáts igazán szereti Péteri Takátsot, s innen ered tárgyának érzелgős exaltatiója. Felháborodva constatálja nem kevesebb mint hatszor (5., 19., 39., 57. és a 159. lapon kétszer), hogy Péteri Takáts eredeti kéziratait sajtthakarónak használták el. Sehogy sem tud kibékülni a gondolattal, hogy egy Péteri Takáts elfelejtett író maradjon. S midőn előadja, hogy «ma már feledve van neve, feledve munkássága és törekvése»: megtámadja érte az egész világot. «De hát — úgy mond — így szokott ez történni; a szerény és csendes munkásnak, ki hírt, dicsőséget nem keresve dolgozik, ki nem hangoztatja, nem kiáltja ki: íme mit tevék, mennyit fáradtam, feledés szokott a bére lenni.» (3. l.)

Még messzebb vitorlázik az igazságtól, mikor csodálata tárgyánál oly versre bukkan, melyben valami eredetit vél fölfedezni. Íme egy példa:

«Már azt nem is tesszük a költők számokba,
Ki a régieknek nem hág a nyomokba.
Olyanok előttünk a tudós pogányok,
Valamint ő nálok voltak a bálványok,
Mintha az ő furcsa eszök találmányi
Volnának egyedül a vers ragyogványi!

Szinte meglepi az embert e különös hang, melylyel Takáts *íóval megelőzte saját korát.*»

Valóban különös hang, s ugyancsak meglepő, hogy Takáts — úgy a régi, mint a mai Takáts állítja és aláírja, hogy a classicusok *furcsa esze* teremté meg az antik irodalmat. Szintoly meglepő, hogy Takáts szerint a másik Takáts «jóval megelőzte saját korát», a classicusok elleni reactióban. Holott, ha nem állanánk is eszmeközösségben Nyugattal, hol amaz irány három százados; ha tehát a nyugati reactiót nem is vesszük számba: irodalomtörténésznek tudnia kellene, hogy az ó-kori remekírók túlzó cultusának elleneseiből, Keresztúri és Apáczai Cseri óta, mi, a magunk emberségéből is, minden nemzedékben legalább egy gondolkodó jeles írótt állítottunk

ki. S épen Péteri Takáts fölléptekor hirdeti Bessenyei, hogy «az anglus Popénak, akár Jungnak száz versébe több bölcsesség van, mint Virgiliusnak ezerbe taláthatatik».

A fent tisztelt rehabilitáció munkája, szerzőnk szerint is «merész feladat». Midőn azonban erre vállalkozik, úgy látja, hogy «a feladatot megkönnyíti Takáts igazán vonzó élete, mely fölöslegessé tesz minden phrázist. Tettei többet fognak beszélni a legszebb magasztalásoknál, munkássága, életének tisztasága, hazafiságának önzetlensége önmagát fogja dicserni».

Takáts életirója tehát meg van róla győződve, hogy egy rég elfelejtett *író* emlékezetét életre fogja hívni *vonzó* életének bemutatása. Minő hibás kiindulás; mennyire hamis alaphangja ez egy egész munkának. Vonzó élet? Bacon vagy Schopenhauer, Machiavelli vagy Swift, ha titeket a szerint méltatnának!?

«Munkás, tiszta élet, önzetlen hazafiság», — mennyi szép tulajdon s ezek birtokában mennyire betölthette Isten és ember előtt összes kötelességeit Péteri Takáts Józsefnek teszem azt az atyja, ki «az öregebb keszthelyi polgárok állítása szerint, iparúzó polgár volt» (7. l.).

A mi Péteri Takátsunk azonban *író* volt, kiről készségesen ismerjük el bár, hogy egész élete nemcsak vonzó, hanem munkás és tiszta, önzetlen és hazafias volt: vajjon e lépten-nyomon előbukkanó polgári erények, író-létére, adnak-e neki elegendő jogczímet arra, hogy kiemelkedjék a «feledékenység kódéből?» — Henye kérdés; mikor biographusa, idézett sorai után, erős meggyőződéseként mondja ki: «Nem az életíró fogja tehát elhomályosult emlékét *feléleszteni*, hanem *önmaga*.»

Önmaga? Itt a szög feje körül jár a kalapács. Mert a mint még olyan nagy népszerűség vagy hírnév sem teheti igazán nagygyá azt, ki lelki alkotmányánál fogva nem lehet egyéb, mint kicsiny: úgy a ki nagyra termett, s bevált az Úr színe előtt nagynak, bármiként vélekedjenek róla kortársai, nem lehet maradandóan a «feledékenység kódében»; előbb-utóbb «kitör és eget kér» (t. i. a koporsóból).

Hogy azonban Péteri Takáts minél biztosabban szabaduljon «az idők mohától», abban életirója is ugyancsak a

kezére jár. Szorgalmasan szedi tűhegyre mások nyilatkozatait szeretete tárgyáról. Tőle tudjuk meg, hogy az a lobbanékony Révai azt mondta Takátsról: «Ez író emléke örökké élni fog a nemzet szívében.» Ő idéz egy anonymust, ki jó hogy névtelen maradt önként, mert annak kellett volna maradnia kénytelenségből, ha Takáts versei kiadásakor írójukról így állítá a horoscopot (89. l.):

Ha a kártékonyos ragya el nem veri,
S korán való halál földre nem teperi:
Magyar poétáknak ő lesz Homerusa,
Nasoja is ő lesz, ő Ovidiusa.

Mely nyilatkozatból részemről egyebet nem tanulhatok, mint hogy volt egy latin író, név szerint *Ovidius*, meg egy *másik*, név szerint *Naso*.

De mit kalandozunk a classicus irodalom mezején, mikor Takáts költészete tarlóján kéne járnunk.

Tanköltőről szólunk; nézzünk néhány mutatványt egyetlen verses könyvéből. Vegyünk egy-egy mutatványt sentenciáiból, — életírója glossáival.

«A tíz parancsolat hangjából indul ki első erkölcsi mondása :

Imádjad az Istent, szeresd szüleidet,
Tiszteld az öreget, kiméld cselédidet.

s a természetből vett hasonlatok bő számával erősíti gnomikus elveit :

Okosság a síkos helyről elköltözni ;
Veszedelmes *kétszer* egy kőbe ütközni.

Elég világosak elvontabb sentenciái is :

Tanuld ki okát
S meg tudod voltát.

A mondatok kerekedsége és a kifejezések biztossága mindenestre legfőbb érdemét képezik a költőnek.»

A bevezető sorokat csak elnézzük, de mire valók az utólagos aperçuk, mikor a szerző azt fogadta, hogy P. Takáts «önmaga» fogja megvédeni magát. Mért nem bízza az olvasóra, hogy az formáljon önmaga véleményét, P. Takátsnak «önmaga» által készített sentenciáiról? Hiszen e kegyellettal idézett versikék beszélnek önmagukért, sőt leírják szer-

zöjüket is. Ott halad a keszthelyi park alásfái alatt a fekete ruhás instructor, — akkori szóval præfectus, — fontos arczczal mondogatva sententiáit, mellette oldalgó tanítványának. Magasra emeli a levegőbe jobb keze mutató újját a præmissánál, s bal keze karikába fogott mutató és hüvelykujjával üti ki a conclusiót:

Tanuld ki okát
S meg tudod voltát.

Mikor aztán mester és tanítvány Bécsbe mennek, ott az instructor nem lát egyebet romlottságnál. Bezárkózik szobájába, hogy a Múzsákkal társalogjon. A mi nála nem azt jelenti, hogy magába szállva, egymással tusakodó szenvedélyeinek ad hangot, hanem hogy kikeresi mit is mond Fénelon, mit Bossuet, mit Marmontel, mit Pope, mit Kleist, — a metropolisok romlottságáról. Ha meg van a gondolatka, akkor jó a «mesterkéje», a mint Ormányságban hívják a forhametli czifra-varrását. Mesterkéltséget, kicsinyes és hazug minden, a mi ily módon támad, melynek körében a dolgok lényegévé a dolgok decoratiója, a részletek csillogó kidolgozása válik.

Péteri Takáts azonban a csillogó munkát másképp érti, mint mesterei. Van egy állandó receptje, mely szerint elővesz valamely minimalis gondolatkát, azt aranynak nézi, s úgy bánik vele, a hogy az aranyverő szokott a nemes érczel, mely hihetetlen módon kinyújtható. Takáts is addig veri gondolatját, míg kikalapál belőle mindent, a mi ætheri lehetne, míg az arany merő materia vilissé válik.

Idegen irodalmakon él, — ne mondjuk, hogy rágódik, mikor épen azt akarjuk kiemelni, hogy ízlése még sem nemesebb semmivel egy Horváth Ádám vagy bármely azon kori falusi verselő ízlésénél. Durva szó és kifejezés egymást éri nála. S bár moralista lenne, gyakran frivol, sőt olykor lebujba való anekdotákat nyújt verssé, mint például *Vallástétel* című disznóságában.*

A Vallástételt nem mutathatván be, lássuk «Zsuzsit», a kedves Zsuzsit, a fiatal Zsuzsit, minő érzelmeket, minő gondolatokat támaszt megéneklőjében, s minő formában jelennek

* Péteri Takáts József Költeményes Munkái. Bécs, 1796. 55. l.

meg azok a gondolatok és érzések. Állj elő «szép Zsuzsi», te tégy vallást (nem a Vallástétel) Takáts költészetéről:

Zsuzsi.

A' szép Zsuzsit kik tsufolják,
Hogy fiatal létére,
Mert rút vének ostromolják,
Ügyel szüzességére.

Ez magában nem nagy dolog,
Igaz, vak is láthatja ;
Nagy városban a' ki forog,
Azt még is tsudálhatja.*

(Vége.)

«Igaz, vak is láthatja»; de a mit a vak is lát — mondja Pascal — arról ne legyen szó értelmes emberek között, a mi ez esetben, hol forma dat esse rei, nem azonos a lessingi mondással: «Was sich von selbst versteht, ist gerade das, was man den Leuten sagen muss.»

Szerencse, hogy a nagy közönség száz esztendővel ez előtt másként ítélte, mint Péteri Takáts mai életírója, ki a költő kudarcza fölött ekkép ömleng: «Sajátságos jelenség, hogy Takáts könyve, — bár sok jeles tulajdonsággal bír — nem fogadtatott valami nagy lelkesedéssel; s elismerést vagy hírnevet sem megjelenésekor, sem azután nem szerzett írójának. Alig, hogy tudomásúl vette a közönség. Pedig nála sokkal jelentéktelenebb költői tehetségek is ünnepléssel találkoztak. A mostoha idő volt-e ennek oka vagy pedig Takáts költészetének komoly, erkölcsi iránya, nehéz volna eldönteni; meglehet, hogy mind a kettő. Tény az, hogy a hideg fogadtatás annyira elidegenítette őt a költészettől, hogy többé verssel nem lépett a nyilvánosság elé! Azok, kik képesek voltak felfogni költészetének célját és jelentőségét, nagyon kevesen — s jobbára írók voltak, kik nem is tagadják meg tőle elismerésüket.»

Így ír Takáts Sándor, műve 88-ik lapján, Péteri Takáts költői tönkrejutásáról. Fordítsunk ugyan e mű 41-ik lapjára,

* Péteri Takáts Költ. Munkáji. 170. l.

s megtaláljuk, mit tartott maga Péteri Takáts a saját maga költészetéről: «Veszem észre — úgymond — Révai mondásának teljes igazságát:

Jaj mi hitvány szer a költő érzés nélkül.»

S ugyanígy ítél «a galambok» című islogjában, szólván ekképen a szárnyagyors madárról:

Igazán: drága kincs a ti gyors szárnyatok,
Értek elegendő hálát nem adhattok.
Tréfából el lopnám őket, ha tehetném,
Hogy mik vagynak a Föld felett, megnézhetném.
Jól tudom, hogy ehhez soha nem juthatok . . .*

Valóban nem juthatott. Minden ő dolgában a föld porában járdal: anyagi, gyakorlati, józan, circumspectus még mint költő is. Hiába kutatjuk, nem lelünk benne egy szikra szenvedélyt, nem egy vonást sem, mi földöntúli lenne, s ha már-már meglegelni véljük azt, mi a költők karába osztaná, csak annál erősebb kiábrándulásunk. Középszerűség létére a maga korát fejezi ki; impressiói közt ott van tehát a forradalmi szellem is. De csak úgy suttyomban. «Természetes dolog», — legalább annak tartja életírója — «hogy azokkal a szabad eszmékkal, melyeket papirra vetett s bizalmas baráti körben elmondott, nem léphetett fel nyiltan; de nem is akart időnek előtte fellépni; megtanulta Fenelontól, hogy mielőtt valamibe fognánk, alaposan kell gondolkoznunk s tisztába lennünk a körülményekkel». (33. l.)

Már a mi Pálunk csakugyan mindig tudta mit kaszál. Élte nyitott könyvében feltűnő betűkkel olvasható: alapos gondolkodása, mely eszélyesen számbaveszi a körülményeket, és a mely bizton vezeti a fiatal papnövéndéket dynasták gyermekei irigyelt praefectusságára, hol helyét úgy betölti, hogy úri nyugdíj a bére távozásakor; majd ugyanazon lelki fölszerelés képesíti káptalani jószágkormányzóságra, földbirtok acquirálására, praedicatum szerzésére, szóval arra, hogy boldog halandóként lépdeljen az élet kellemes pázsitjain.

Ha a költészet régióiban is ilyen szerencséje lett volna!?

* Péteri Takáts Költ. Munk. 52. 53. l.

De nem volt. Lelki szegény lévén gondolatokban, erősen lüktető érzelmeket nem ismervén, nem lévén ura a verselésnek: mindenben imitációra volt utalva, és még ebben is rosszul szolgált neki a szerencse. Tehetsége sokkal gyarlóbb, ízlése sokkal fejletlenebb, hogysem érdemes mintát választhatott volna. Még a mintái is gyöngék. A magyar verselésben «utólérhetetlen» mintaképe Ányos Pál (36. l.), míg az egyetemes irodalomban — szerintem — az «isteni Pope».* Két beteg poéta!

Péteri Takáts «isteninek» nézi azt, ki csak egy haldokló költészet esztergályosa. Saját pedáns szellemének homogén társára ismert abban, ki tractatusokat írt versben, s minél körmönfontabban fejezhette ki a tartalmatlan phrasist, vagy legjobb esetben közhelyet, annál elégedettebb volt önmagával.

Pope a tanköltemény dűlőjén pihen meg, mint otthonos fészékben. Péteri Takáts, ki többet dolgozott fiókjának, mint a közönségnek, a mit kiadásra méltónak ítélt, szintén két tanköltemény, vagy mondjuk két morális prédikáció, — egyre megy. Külalakjára nézve: az egyik kötött, a másik kötetlen; lényegében: az egyik gyakorlati prózaiság, a másik prózai vers.

Péteri Takáts is, mint Péczeli, egyedül abban válik ki író-kortársai közül, hogy nagy nyelvismerettel rendelkezik. Életírója bámulja érte, emlegeti is az unalomig (6., 12., 13., 19., 96. stb. lapokon), s nem habozik kimondani, «hogy a ki már ily fiatalon elsajátította a latin, görög, francia, német, angol és olasz nyelvet, a ki a magyar és a világirodalomban való jártasságát dolgozatokkal is igazolta, az nem lehet közönséges ember». (6. l.)

Olasz- és Spanyol-, Francia- és Angolország legnagyobb írói nem keresték ugyan a profanum vulgus soraiból szabadulást idegen nyelvtanulás útján, hanem a mennyiben nyelvet tanultak, anyanyelvöket tanulmányozták; de egy másodrendű, a világtól elmaradt nemzet körében, minő a mult században a magyar, nagy fontosságú az idegen nyelvek ismerete, mert csak azzal láthat tovább az író a falu tornyánál.

* Péteri Takáts: Erkölcsei Oktatások (Magyar Minerva. II. kötet). Bécs, 1799. 385. l.

Csakhogya nyelvismeret magában véve meddő. Mezzofanti harminczkét-nyelvű tudása alig szolgált egyéb, mint arra az anekdotára: „Monsignor jó lett volna kincstartónak, — kulcsa volt harminczkét kincsházhoz, de egyiket sem nyitotta ki. Már a mi Takátsunk buzgón nyitogatta Goldenes Schatzkästlein-jait. «Százával találhatjuk ifjúkori jegyzeteiben a szebbnél szebb eszméket, a magasztos és lélekiemelő gondolatokat, melyeket kitűnő latin, francia, német, olasz és angol munkák olvasásakor jegyzett föl.» (12. l.) Ez hát valami. Lessing hagyatékában egész láda, könyvekből kivágott jelesmondást találtak, Pope társalgás közben gyűjti a felhasználható eszméket, kifejezéseket, sőt szókat, s lord Oxfordnál egy éjjel négyszer veri föl a cselédet, hogy gyujtson gyertyát, hamar! hamar! hátha elröpül ideája, ha rögtön föl nem jegyzi.

Péteri Takáts is eszmékre vadászik egész életén át, mi szorgalomra és értelemre vall, mert idézetei tanulságos szemelvények. Ám azért egy eszmét sem tud magáévá tenni úgy, hogy annak termékenyítő hatását láthatnók műveiben. A remekírókból excerpált, s műveibe szőtt idézetek minde-nike csak mozaikdarab marad Takáts kezei között. Hogy is lenne egyéb, mikor gyűjtjük nem a maga lelki gyönyörűségére, hanem pusztán gyakorlati célból szedi össze s fűzi egymás mellé idegen irodalmak gyöngyeit. «Az eredeti valóságokban — írja úrfijának — azért hagytam meg a sentenciákat, hogy az olvasás közben egyszersmind gyakorlásod legyen a szükséges nyelvekben; és mivel az ilyen nyomós rövid mondások a fordítás által rend szerint sokat elvesztenek mind kellemetességekből, mind erejükből. Azonban ezen válogatott gyöngyökkel ne úgy bánny, mint a kereskedők drága partékaikkal, hogy csak mások számára hordozd, s fitogasd: hanem fordítsd tulajdon hasznodra!»

Az idézett sorok Péteri Takátsnak második és egyúttal jobbik művében vannak (25. l.), melynek címe: *Erköltsi oktatások*, melyeket tolnai gróf Festetics László, kedves tanítványának szívére kötött Péteri Takáts József. Bétsben, 1799. 8-r. 392 lap. Ez is, mint verskötete, abban az időben magyar irodalmi műveknél páratlan szépséggel van kiállítva, a lehető legvastagabb préselt fehér papíron.

Toldy, mindössze három szóval, kitűnően jellemzi az egész

dolgozatot. Szerinte e mű «tisztán gyakorlati modorú». (163. l.) S ezzel minden meg van mondva. Kétségkívül hasznos olvasmány, hiszen gyakorlati modorú. Nagy olvasottságot látunk benne: idézetek rengetegét, még pedig mindent a maga helyén. Szorgalmas, becsületes munka, mely Faludi moralitásaival nem ér ugyan föl, mégis kár, hogy a maga korában több olvasóra nem talált. Nyelvezete igen világos; miközben azonban a nép nyelve és az irodalmi nyelv közti kapcsolatot keresi, gyakran süllyed az önmaga által is megrótt (82. l.) póriasság színvonalára (65., 67., 240. l. stb.).

Péteri Takáts tehát, prózaistának sem kiváló; versírónak meg — a mint láttuk, éppen nem született, s érdekében van, hogy verseit ne is bolygassuk. Neve mégsem maradhat egészen említetlen kora mozgalmaiban. Mert a mily gyenge író, ép oly jóra való ember volt. Úgy élt, oly prudentiával, Istentől adott javait úgy használta, hogy még sem élt hiába. Mint mágnások nevelője, s mint vagyonos ember, befolyását s pénzét nem hiábavalóságokra fordította. Ő eszközölte ki Himfy nyomtatási engedélyét, kiadta a Magyar Minervát, Horváth Endrétől Zircz Emlékezetét stb. stb. Áldozatkész, lankadatlan buzgalommal segítette a hozzá forduló kiválóbb íróinkat, tán az egyetlen Horvát István kivételével, kiről szerzőnk hallgat. Nevelői fizetését rakosgatta össze, s azon adta ki a magyar munkákat. «Reá szánom időmet — írja Arankának — fáradságomat, csekély mindenemet, a míg csak győzöm.» Bizony e tekintetben igen tiszteletre méltó ez az ember, s bizony többet használt Mæcenásságával irodalmunknak, mint saját kísérletei közzétételével, — melyekről még csak a végszót mondjuk.

Épen harmincz esztendővel ezelőtt, a *Journal des Débats*ban egy kritikus, ki akkor kezd feltűnni, hogy mire megöszül, világhírű legyen, Péczeli, de még inkább Péteri Takáts-fajta írókról ekkép nyilatkozott: «Így hímezték, cifrázták, szükítették napról-napra a ragyogó classicus öltönyt, míg végre az emberi szellem, melynek már nagyon alkalmatlan volt, széttépte, eldobta és megszaladt tőle. Most, hogy a földön hever, a kritikusok fölszedik s mindenki szeme láttára fölakasztják régiség-gyűjteményök falára.» Maradjon is ott, mert ott van helyén. Viselőiket is végkép elnyűtte az idő.

Műveik, melyek a történelem raktárában őriztetnek, antik tárgyakká nem válhatnak, nemes patina nem fog rajtok, mert nem oly anyagból valók. Rozsdalepte ócskaságok, melyekre jótékonyan borul a «feledékenység köde».

BALLAGI ALADÁR.

TÁRCZA.

* **Két spanyol Atilla-dráma.** Schaeffer Adolf: «Geschichte des spanischen National-Dramas» (Lipcse, Brockhaus, 1890.) cz. művének I. kötetében (69. és 289. lapjain) két spanyol Atilla-drámát ismertet. Érdemes volna Atilla életének különböző feldolgozásait az összehasonlító irodalomtörténet szempontjából vizsgálni s ehhez adalékul röviden megemlékezünk e drámákról. Az egyiket Cristobal de Virués írta, ki műveit 1609-ben «Obras trágicas y liricas» cím alatt adta ki Madridban. Drámája, *Atila furioso*, telve furfangos cselekkkel, titkos találkozókkal, számos gyilkossággal, méreggel, de hatásos jelenetekkel is. Atillát kedvese Flaminia apródruhában kíséri, azonban a királyné is beleszeret s légyottra hívja. Flaminia az ismertetőjelt a királyné egy titkos imádójának adja s Atillát is elviszi a találkozóra, ki nejét megöli, de nem Flaminia-t veszi aztán nőül, hanem egy szép fogolynőjét, Celiát, miért kedvese megmérgezi. Atilla deliriumában őt is, Celiát is leszúrja. Atilla, mint látni való, valóságos spanyol hőssé vált!

Ugyancsak ilyen rémdrámát írt Luis Velez de Guevara is (1570—1644) *Atila, azote de Dios* címmel. Atilla itt is örültségi rohamban múl ki, melybe megmérgeztetése vetette. Érdekes Atilla egyik kedvesének alakja, ki eleintén nagy keresztyényülőlő, de a kereszt csodája megtéríti és szent mártirnővé válik. Guevara művében is találkozunk azonban egy pár költői helyzettel, nem úgy, mint az e korbéli német, spanyol s angol dráma-utánezatokban, az úgynevezett Haupt- und Staatsaktionokkal.

l+ö.

*

* **A régi protestáns graduálokról.** Az Irodalomtörténeti Közlemények harmadik füzetében egy régi, ma már elveszett protestáns énekeskönyv van ismertetve, melynek tartalma csak megerősít egy régi, már nyolcz-kilencz évvel ezelőtt kifejezett föltevésében.

